

 <https://doi.org/10.30563/turklad.866086>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types : Çeviri / Translation
Geliş Tarihi / Received date : 21.01.2021
Kabul Tarihi / Accepted date : 02.06.2021
Yayın Tarihi / Date published : 20.06.2021

Atıf / Citation

Pokrovskaya, L. A. (2021). “Gagavuzcadaki Diyalektik Farklılıkların Oluşumunda Tarihi-Etnik Etkenler Üzerine”. (Çev. Bülent Hünerli), *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*, 5. Cilt, 1. Sayı, 229-232.

**GAGAVUZCADAKİ DİYALEKTİK FARKLILIKLARIN OLUŞUMUNDA
TARİHİ-ETNİK ETKENLER ÜZERİNE¹**

*In formation of dialectic differences in gagauz language
on historical-ethnic factors*

**L. A. POKROVSKAYA
ÇEVİREN: BÜLENT HÜNERLİ²**

Öz

Ortodoks Hristiyan bir Türk grup olan Gagavuzlar, Bulgaristan, Yunanistan, Moldova ve Ukrayna gibi ülkelerde yaşamaktadırlar. Moldova’da yaşayan Gagavuzlar belli hakları olduğundan Gagavuzca eğitim görebilmektedirler. Moldova Gagavuzlarının yazı dili Komrat-Çadır Lunga ağzına dayanmaktadır. Bununla beraber güney ağzı olarak kabul edilen Valkaneş ağzı da bulunmaktadır. Merkezi ağız olan Komrat- Çadır Lunga ağzı ile Valkaneş ağzı aslında Gagavuzların bir dönem yaşadıkları Bulgaristan’daki ağız farklılıklarına dayanmaktadır. Çalışmamızda tarihsel planda bu ağız farklılıkları arkasında yatan unsurlar incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Ağız, Gagavuz, Gagavuzca, Moldova.

¹ Bu yazı “*Arealniye İssledovaniya v Yazıkoznanii i Etnografii. Yazık i Etnos, Leningrad, 1983, 147-150*” sayfaları arasında yer alan ve L. A. Pokrovskaya tarafından yazılmış “*Ob İstoriko-Etničeskih Faktorah Formirovaniya Dialektičeskih Razliçiy Gagauzskogo Yazıka*” adlı makalenin Rusçadan Türkiye Türkçesine çevrilmiş şeklidir.

² Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi ÇTLE Bölümü, Kırklareli/TÜRKİYE. el-mek: hbulent80@gmail.com

 ORCID ID: 0000-0002-5668-3942

Abstract

Gagauzs are an Orthodox Christian Turkic group. They live in countries such as Bulgaria, Greece, Moldova and Ukraine. Gagauz people living in Moldova can receive education in Gagauz language, because they have certain rights. The written language of Moldovan Gagauz is based on the Komrat-Çadır Lunga dialect. There is also the Valkaneş dialect, which is accepted as the southern mouth. The Comrat-Çadır Lunga dialect which is the central dialect and the Valkaneş dialect are actually based on the dialect differences in Bulgaria, where the Gagauz people lived for a while. In our study, the factors behind these dialect differences in the historical plan will be examined.

Key Words: Dialect, Gagauz, Gagauz language, Moldova.

Gagauzcadaki diyalektik farklılıklar, ilk kez 19. yy.'ın sonunda etnograf V. A. Moşkov tarafından fark edildi. Onun gözlemlerine göre; Besarabya Gagauzlarının ağızlarındaki en büyük farklılık, Komrat şehri ve çevresi ile Etüliya³ köyü arasında bulunmaktaydı. Moşkov, 1903 yılında Balkan Yarımadası'na bilimsel bir gezi yaptı. Bu gezi esnasında Kuzeydoğu Bulgaristan'daki bazı Türk ve Gagauz köylerinde bulundu. O, Bulgarların Gagauzları iki gruba ayırdıklarını ve birini "Bulgar", diğerini "Gerçek", "Hasıl-Gagauz" veya "Kıyı" Gagauzları⁴ olarak adlandırdıklarını belirtti. Moşkov'a göre; "Tuna ötesi" Gagauzlarının bu şekilde iki gruba ayrılması Hristiyanlığa iman etmiş, sayıca az ve Türk dilli bir halk olan Gagauzları asimile etme adına, Bulgaristan'daki Türk egemenliği döneminde Bulgarlar ve Yunanlar arasında süregelen mücadelelerin olmasıyla açıklanabilirdi. Bu mücadelenin sonunda Gagauzların doğu kısmı (Deliorman kısmı) Bulgar etkisine, batı kısmı ise Yunan etkisine girdi. Gagauzlar üzerindeki Bulgar etkisi, Yunan etkisinden daha kuvvetli ve derin oldu. Bu sebeple "Yunan" Gagauzları veya "Kıyı" Gagauzları, "Bulgar" Gagauzlarına göre büyük oranda özgün yapılarını korudular ve "Gerçek Gagauz" olarak adlandırıldılar. Moşkov; 19. yy.'ın başında Gagauzların kitlesel olarak Besarabya'ya göçtüğünü (Bulgarların bir kısmı da) ve oraya genellikle Türk boyunduruğundan kurtulmak için "Bulgar" Gagauzlarının ve daha az bir oranda da "Yunan" Gagauzlarının geldiğini saptadı. Bunun sonucunda Deliorman'daki Dobruca ve Yeni Pazar yerleşimlerinin Gagauz nüfusu hızla azaldı⁵. Fakat bu iki Gagauz grubunun Besarabya'nın Bucak steplerindeki yeni yerlerine ne şekilde dağıtıldığı bilinmez kaldı. Çünkü Tuna ötesi göçmenleri ile ilgili mevcut literatürde bir bilgi yoktu. En yüksek ihtimalle, önceden Gagauzların iki farklı gruba bölünmesi, yeni durumda anlamını yitirmiş ve yavaş yavaş yok olmuştu. Lakin iki Gagauz grubu arasında bulunan önceki farklılıklar, bizce, özellikle Gagauzcanın çağdaş diyalektiklerinde izler bıraktı. Biz, "Bulgar" Gagauzları ve "Yunan" Gagauzları arasında sadece etnik ve tarihî-kültürel farklılıkların⁶ değil, dilsel farklılıkların da olduğunu düşünüyoruz.

Moldova ve Ukrayna'daki Gagauz ağızlarının bütüncül bir yönden araştırılması, ağızların iki gruptan oluştuğunu gösterdi: 1. Gagauz köylerinin çoğunluğunu kapsayan Çadır Lunga-Komrat ağızı. 2. Ukrayna ve Moldova güney bölgelerindeki Gagauz ağızlarını içeren Valkaneş ağızı. Çadır Lunga-Komrat ağızları, fonetik, leksik ve kısmen de morfolojik unsurlar bakımından batı Türk ağızlarına yakın olan Valkaneş diyalektinden çok daha fazla Slav etkisi altında kaldı. 1959 yılında Kişinev'de gerçekleşen V. Sovyetler Birliği Diyalektoloji

³ Bk. Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen, İzdaniye V. Radlovim. Ç. X. Nareçiya Bessarabskih Gagauzov. Tekstı Sobranı i Peredemı V. Moşkovim. SPb., 1904, s. XXX.

⁴ Moşkov V. A. Turetskiye Plemena na Balkanskom Poluostrove. İzv. RGO, 1904, T. XI, s. 426.

⁵ Aynı yerde, s. 429.

⁶ Guboglo M. H. Malıye Tyurkoyazıçınıye Narodı Balkanskogo Polu-ostrova (K Voprosu o Proishojdenii Gagauzov). Avtoref. Tez. M., 1967.

Toplantısı'nda, Çadır Lunga-Komrat ağzını konuşanların “Bulgar” Gagauzlarının torunları olduğu, Valkaneş ağzını konuşanlarının ise önceki “Gerçek” veya “Yunan” Gagauzlarına ait olduğu varsayımı ilk kez benim tarafımdan ifade edildi⁷. Sonrasında Gagauz ağızlarının koşullu olarak Merkezî (Çadır Lunga-Komrat) ağzı ve Güney (Valkaneş) ağzı olarak iki diyalekten oluştuğu tespit edildi. Birkaç köyde de her iki diyalektin özelliklerini içeren karışık ağızlar bulunmaktaydı. “Bulgar” ve “Yunan” Gagauzlarının farklı diyalektlerde – bu diyalektler belli oranda günümüz Gagauzlarının dilinde korunmuştur- konuştuğu varsayımı adına dolaylı yoldan alınan veriler, daha da detaylı bir biçimde incelendi⁸. Ama bu hipotez; sadece Bulgaristan Gagauz ağızlarındaki uygun veriler ile Ukrayna ve Moldova'daki Gagauzcanın diyalektik unsurlarının karşılaştırılması neticesinde nihai olarak doğrulanabilir (veya çürütülebilir).

1966 yılında Varna'ya bağlı, bir Gagauz köyü olan Vinitsa'yı (Kestriç) ziyaret etme ve gereken kayıtları yapma imkânı elime geçti. Muhtemelen eskiden “Gerçek” veya “Kıyı” Gagauzlarına ait olan bu köyün ağzı, benim de varsaydığım üzere, Gagauzların Valkaneş ağzına oldukça yakındı. Bu arada Vinitsa köyünün sakinleri, kendilerini “Gerçek” Gagauz olarak sayıyorlardı. Bu köyde dilsel malzeme kaydettiğim 67 yaşındaki Tudora Koleva Nikolova, bana “*Biz halis Gagauz*” ifadesini söyledi.

Vinitsa (Kestriç) köyünün ağzında, Bucak Gagauzlarının Valkaneş diyalektindeki şu karakteristik özellikler görüldü: Fonetik olarak son pozisyonda ve vurgulu eklerde *e* ünlüsü mevcuttur. *e* ünlüsü bu pozisyonlarda, Merkezî diyalektteki geniş-ön sıradan *ä* ünlüsüne tekabül eder: Bulunma hâlinde *ište* (Merkezî diyalekte *ištä*), *evde* (*evdä*); yönelme hâlinde *işe* (*işä*); mastarda *gitmee* (*gitmä*); geçmiş zamanda *bilmezdi* (*bilmäzdi*), hikaye birleşik zamanında *işlerdilär* (*işärdilär*).

Morfolojik olarak *-er/-eer* şimdiki zaman ekinde bulunan titreşimli son sesin düşmesiyle oluşan şimdiki zamanın kısa biçimi vardır. Şimdiki zaman biçiminin Vinitsa köyündeki ağızda iki varyantı vardır: uzun ünlülü *-ee* ve *-ie/-ie*: 1) *yaşee(r)* “yaşıyor” 2) *toplee(r)lar* “topluyorlar”, *gideem* “gidiyorum”, *gidee(r)lar* “gidiyorlar”, *işlee(r)* “çalışıyor”, *annee(r)* “anlıyor” 2) *bilie(r)* “biliyor”, *oturıye(r)* “oturuyor”, *geliem* “geliyorum”, *sevinie(r)* “seviniyor” vb. Şimdiki zaman eklerindeki *-ie/-ie* varyantı, Valkaneş ağzını konuşan yaşlı neslin dili için karakteristiktir, orta ve genç nesil ise daha kısa bir biçim olan *-iy/iy*'i kullanmaktadır: *aly* “alıyor”, *veriy* “veriyor” vb. Vinitsa köyündeki şimdiki zamanın aynı biçimi, Leh Türkolog V. Zayonçkovski tarafından saptanmıştı: *veriyiz* “veriyoruz”, *veriliye* “veriliyor”, *kesiliye* “kesiliyor”, *sayılıye* “sayılıyor”. Zayonçkovski tarafından kaydedilen metinde görülen bu diyalektik şeklin *(-iye)* yanı sıra Türkçedeki şimdiki zaman biçimi olan *-yor* eki de görülür: *veriyor*, *keseiyorlar* vb. Bazen de titreşimli *r* düşmesi ile: *isteyosun*, *seveyosun* (Görüşüne göre bilgi veren kişi, Türkçe bilgisini göstermeye çalışıyordu. 50'li yıllarda Bulgaristan'daki Türk dilli nüfus, Türkçe öğrenim görüyordu).

Leksik bakımdan Vinitsa köyünün ağzının, Bucak'taki Gagauzların güney diyalektine göre bazı farklılıklara sahip olduğu söylenebilir. Örnek: Vinitsa köyünde Arapça *sene* sözcüğü (*elli sene ileri* “elli sene önce”) kullanılır. Bucak Gagauzlarında ise sadece Türkçe sözcük olan *yıl* vardır. “Konuşmak” sözcüğünün anlamı *konusmaa* fiili (*şindi hepsi Bulgarca konuşee*) ile verilir ve Türkçe *konusmak* fiili ile aynı anlamdadır. Bucak Gagauzlarının dilinde *konusmaa* fiili “yiyip içmek”, “eğlenmek” anlamı taşır. “Konuşmak” anlamı ise bir birleşik fiil olan *laf etmä* (*laf* Farsça bir sözcüktür) ile verilir. Yine Vinitsa ağzında, Bucaktaki Gagauzların güney diyalekti için karakteristik olan ve Merkezî diyalekte kullanılmayan *mani* “nene” kelimesi tarafımızdan saptandı.

⁷ Pokrovskaya L. A. O Primenenii Ponyatyı “Yazık” i “Dialekt” K Gagauzskomu Yazıku”. Limba și Literatura Moldovenyaske”, 1961, No: 3, s.39.

⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bk: Pokrovskaya L. A. O Proishojdenii Diyalektov Gagauzskogo Yazıka. Voprosı Dialektologii Tyurkskih Yazıkov, Baku, 1966.

Böylece Varna iline bağlı Vinitsa köyündeki bu ağızlar, bizim tahminimizi doğruladılar. Buna göre; Bucak'taki Gagauzların güney diyalekti, "Gerçek" veya "Kıyı" Gagauzlarının ağızlarına yakındı. O hâlde güney ağzının konuşurları, Kavarna, Balçık ve Varna bölgesinden göçenlerin torunlarıdır. Gerçekten de Moldova'daki Valkaneş kasabasında, bir mahalle sakinlerinin tamamı Kavarnalı (yani Kavarna doğumlu) soyadını taşımaktadır. "Gagauzcanın diyalektik bölünmesi, daha önceden var olan iki grubu yansıtır" şeklindeki savımızın doğruluğunun nihai tescili için Deliorman'daki "Bulgar" Gagauzlarının ağızlarını, Merkezî ağızla karşılaştırmak gerekir. Eğer bu ağızlar varsayıldığı gibi birbirine yakınsa, diyalektik veriler de dikkate alınarak Merkezî diyalektin (Çadır Lunga-Komrat) konuşurlarının geçmişte "Bulgar" Gagauzlarına ait olduğu iddia edilebilir.

Demek ki dilbilimsel veriler, bu gibi yerlerde tarihî-etnografik süreçleri dolaylı bir şekilde göstermeye hizmet eder ve Gagauzlar üzerine yazılmış tarihî bilgiler yardımıyla da açıklama bulurlar. Diyalektik veriler temelinde yapılan çıkarımlarımızın Ukrayna ve Moldova Gagauzları ile ilgili tarihî-etnografik araştırmalarla da doğrulanması ilginç bir durumdur.

Kaynaklar

Образцы народной литературы тюркских племен. Изданы В. Радловым. Ч. X. *Nareçiya bessarabskih gagauzov. Teksti sobrani i peredeni V. Moşkovim*. SPb., 1904. s. XXX.

Moşkov V. A. (1904). *Turetskiye plemena na balkanskom poluostrove*. İzv. RGO. T. XI, s. 426.

Guboglo M. H. (1967). *Malye Tyurkoyazyçnyye narodi Balkanskogo polu-ostrova (K Voprosu o Proishojdenii Gagauzov)*. Avtoref. Tez. Moskva.

Pokrovskaya L. A. (1961). *O Primenenii ponyaty "yazık" i "dialekt" k Gagauzskomu yazıku*. Limba şi Literatura Moldovenyaske". No: 3, s. 39.

Pokrovskaya L. A. (1966). *O proishojdenii diyalektov Gagauzskogo yazıka. voprosı dialektologii Tyurkskih yazıkov*. Baku.